

Gadjiyeva LEYLA¹

Aybatirova MUSLİMAT²

**KUMUK DİLİNDEKİ ÖTEMİŞ ŞİVESİNİN ASIL KELİME
HAZİNESİNİN TÜKENME PROBLEMİ**

Özet

Dil, lehçe, Şive, farklı fonksiyon alanlarında kullanılan bağımsız sistemlerdir. Dil çeşitliliğinin sınırlanması geri dönüşümsüz ve objektif bir süreçtir. Kaybolma tehlikesi altındaki diller hakkında daha çok etnik, dilsel ve kültürel araştırmalar üzerinde çalışmak ve gelecek nesiller için bunları belgelemek dilbilimcilerin esas meselelerinden biridir. Sosyal hayat şartlarının değışiklikleri lehçe ve Şivelerin âkıbetini belirtmektedir. Dillerin sözcük yapısının sönmesi probleminin arasında farklı dillerin ve edebiyat dillerinin Őivelerinin karışıklığı da yer almaktadır. Dil ve kültür zengin bir semantik saha yaratmaktadır. Zengin tarihi tecrübesine sahip olan ağızlar parlak bir şekilde yer almaktadır. Ötemiş köyü, Şüphesiz, Kumuk Edebiyat Diline ve diğerk Kumuk ağızlarına göre daha zengin ve eskidir. Dağıstan'ın en eski köylerinden, zamanlarda Ötemiş Sultanlığının başkenti olarak faaliyette bulunmuş olan Kumuk Türk'lerinin yaşadığı Ötemiş köyü, beş bin yıllık tarihe sahiptir. Ötemişliler, Kumuk dilinin en eski Şivesi olarak belirtilen Ötemiş Şivesinin zengin kelime hazinesine, tarihe, ilginç gelenek ve göreneklere sahiptirler. Ötemiş Şivesinin kelime hazinesinin asıl tabakası Türk kelimelerdir.

Anahtar kelimeler: Kumuk dili, Ötemiş Şivesi, dil mutasyonu, dilsel özellikleri

**OTEMISH DIALECT OF KUMYK LANGUAGE AND THE PROBLEM OF
ORIGINAL VOCABULARY EXTINCTION**

Abstact

Language and dialect are independent systems which are used in different functions. Limitation on amount of language varieties is irreversible and objective process. In this regard the main task of linguists is to work on ethnic, cultural and

¹ Doç. Dr., Dağıstan Devlet Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Okutmanı, albtalvind@gmail.com

² Dağıstan Devlet Üniversitesi, Rus Dili ve Konuşma Kültürü Okutmanı

language research and to document them for future generations. Changes in social conditions of life are sure to specify the state of dialects. Original lexical minimum is no longer in use due to the shift of dialects or influence of other languages. Otemish- 5000-year-old village-is used to be the capital of Otemish Sultanate. Inhabitants of Otemish which are known for the fearless fight against Nader Shah and Peter the Great are the speakers of the most ancient dialect of Kumyk language. Turkic words are the basis of this dialect.

Key words: Kumuk language, Otemish dialect, linguistic mutation, linguistic characteristics

Giriş

Dil, insanın dünya görüşünün özelliklerini, etik, ahlakî, kültür değerlerini, toplumdaki davranış kurallarını yansıtmaktadır. Dildeki deyimler ve atasözler, hayatı, geçinimi, beklentileri, duyguları yansıtarak anlatım gücüyle istihza, üzüntü, neşe ile bağlıdır. Böylece, dilde çok kullanılan duygusal ve tahmini ayrıntılar hayırdileklerde ve lanetlerde de kullanılır. Zengin tarihi tecrübesine sahip olan ağızlar her hangi bir dilde parlak şekilde yer almaktadır.

Ötemiş köyü, şüphesiz, Kumuk Edebiyat Diline ve diğer Kumuk ağızlarına göre daha zengin ve eskidir. Dağıstan'ın en eski köylerinden, zamanlarda Ötemiş Sultanlığının başkenti olarak faaliyette bulunmuş olan Kumuk Türk'lerinin yaşadığı Ötemiş köyü, beş bin yıllık tarihe sahiptir. Nadir Şah ve Rus çarı I. Petro'ya karşı korkusuzca mücadele eden Ötemişliler, Kumuk dilinin en eski şivesi olarak belirtilen Ötemiş şivesinin zengin kelime hazinesine, tarihe, ilginç gelenek ve göreneklere sahiptirler. Ötemiş şivesinin kelime hazinesinin asıl tabakası Türk kelimelerdir. Bu kelimeler edebiyat dili ve diğer lehçelerinin kelimeleriyle aynı hazineye aittir.

Rus Dilinin etkisi, köylülerin şehirlere göçmesi ve aile içinde Rusça konuşması, Ötemiş şivesi taşıyıcılarının sayısının sınırlı olması, şivenin gerçek taşıyıcıları olan eski kuşağın sayısının azalması, benzersiz dil hazinesinin unutulması, Ötemiş ilkel şivesindeki kelimelerinin ve bu şiveye has olan telaffuzu kullanmaması, gelecekte şivenin sönmesine sebep olabilir.

Ötemiş şivesinin fonetik, sözcük, gramer özellikleri Kumuk Edebiyat Dilinden önemli bir ölçüde farklı olduğunu, bazı fonemlerin özgü telaffuz özelliklerine sahip olduğunu, ünlü seslerde spesifik fonetik düzenliliğinin var olduğunu belirtebiliriz.³ Ötemiş şivesinin yalın sisteminin özgü vasıflarına (deyimler, kelime hazinesi) da dikkat etmemiz gerekir. Ötemiş şivesi boğumlama özelliklerinde sıkı bir simetriye sahip değildir. Bu şivede [ы, оь, уь] ünlüler yer almamaktadır. Örneğin: сипат - sipat “yüz”, уй – uy “ev”, соз- soz “söz”, кьиш – giş “kış”. Dudaksılaşmamazlığın yer alması Ötemiş şivesinin özelliklerinden biridir. Örneğin: ани –anı “onun”, аңча – аңча “o kadar”, шагъар – şağar “ona”, шаьсаьгъат – şassahat “tam o vakit”. Dudaksılaşma da daha çok Ötemiş şivesinde yer almaktadır: таьтув - taltuv «tad», аьлачукъ – aлачукI “ambar”, йумурткъа - yumurtğa “yumurta”, итув – ituv “ütü”, бушлакъ – buşlakI “peynir”, йаьстукъ - yastukI “yastık”, пусуп – pusup “usulca, sessizce”, кьукьумаьв - kukumav “baykuş” ve saire. Ötemiş şivesinde asıl Kumuk ve yabancı sözlerinin başında ve ortasında [y, и] – [u,i] ünlülerin düşmesi yer almaktadır: рушват - ruşvat «rüşvet», лашгъа – laşğa “erişte”, кьамчу – kIamçu “kamçı”. Ötemiş şivesinin morfoloji sisteminde (bilhassa eylem sisteminde)

³ M.A. Gadjiyeva, Fonetçieskiye i morfologičeskiye osobennosti Otemişskogo govora kumıkskogo yazıka, 2006, s.14, Mahaçkala.

esaslı farklılıklar yer almaktadır. Bu farklılıklar Kumuk Dilinin üzerindeki araştırmalarda belirli bir ışık verebilir.

Gerekli takdirde nesilden nesile iletilmeyen anadil şüphesiz yok olma tehlikesinin taşımaktadır. Örneğin, şehirlerde oturan genç Ötemiş kuşağı flora terimlerini kullanamamaktadır, böylece: *мешевур* – *meşevur* “kardelen çiçeği”, *гивигъ от* – *giyik ot* “kekik otu”, *йивииан* – *yivişan* “akpelin”, *чум* – *çum* “kızılçık”, *кочан*– *kokan* “erik”, *къатун тюзлукъ* – *kIatun tuzlukI* “akdiken”, *гъапиран*– *hapiran* “yabani pırasa”, *шинъа*– *şinI’a* “ebegütesci”, *лаванчишгъан*– *lavançişşan* “sışan”, *къыртайакъ* – *kIırtayakI* “kırkayak”, *къамурсгъа* – *kIamursğa* “karınca», *къаллигъан* – *gIalliğan* “kartal”, *эшк* – *eşki* “erkeç”, *тай*– *tau* “tau” gibi asil Ötemiş kelimeleri unutulmaktadır. Bunun gibi yemek adları da: *манагъан* – *manağan* “sos”, *явленмек* – *yavlepmek* “çok katmanlı yağlı ekmek”, *къанц* *kIants* “serum”, *нагъ* – *nahI* “serum”, *торта* – *torta* “yağın kaynamasından sonra kalan artık”, *хораз кампет* – *horaz kampet* “şeke”, *уйуз* – *uyuz* “ağız sütü” az sayıda kullanılmaktadır.

Şehirliyer -нз, -гъ, -гъ, -къ gibi belirli seslerin telâffuz etmesinde zorluk çekmekte ve köy dışında oturanlar tarafından *Gunbetavul*, *Bovavul*, *Çığanavul*, *Yangavul*, *Çopalav* *kIotanları*, *Kiozgeçiv*, *SuvukI* gibi Ötemiş köyünün semtlerinin adları, toponimisi de unutulmakta ve kullanılmamaktadır.

Konuşma mutasyonu Rus Dili ve Ötemiş şivesinin etkileşimi ile belirlenmiştir. Bazı şehir okullarında Kumuk Edebiyat Dilinin öğrenilmemesi, şive özelliklerine dikkat çekilmemesi Ötemiş’lilerin, bilhassa gençlerin konuşmasında şive kelimeleri ile yan yana Rus kelimelerin de kullanması göz önüne alınmaktadır. Gençlerin flora ve faunaya ait olan asırlarca kullanılan spesifik kelimelerin, deyimlerin bilmemesi şivenin zengin kelime hazinesinin yok olmasına neden olabilir.

Ötemiş şivesi biyolojik, sosyal, tarihi, felsefi, psikolojik ve bütün bunları birleştiren aynı zamanda üzerinde duran etnik bir bilgi taşımaktadır. Ötemiş ağzının ve kültürünün taşıyıcısı ifadeli kelime ve deyim birimlerinin potansiyelinin değerli kaynağıdır. Ötemiş şivesinde ünlülerin ön ve arka sıra seslerinde paralel bölünme bulunmamakta ve tüm ünlü sistemi bu şekilde görüntülenmektedir [a, ə, y, o, u, ə, a^o]. Ünlü fonem sisteminde /ы, оь, уь/ sesleri de bulunmamaktadır. Ötemiş şivesinin taşıyıcıları bilingvizm (Kumuk Edebiyat Dili ve Rus Dili) ve diglossiya (Kumuk Edebiyat Dili ve Kaytak lehçesinin Ötemiş şivesi) karışıklığına sahiptirler. Çok uluslu olan Dağıstan’da Rus Dilinin milletlerarası ve resmi teşkilatlarda kullanılan dil olarak aile içinde ve gayriresmi alanlarda da kullanıldığını belirtmekteyiz. Dil mutasyonu diye adlandırabileceğimiz fenomen, iletişim amaçla iki dilde konuşanın bu iki dilin (Kumuk ve Rus dilleri) senkronik olarak kullanması sonucu olduğuna da dikkat çekmekteyiz. Böylece, Rus Dili’nin etkisiyle bilingvinin konuşmasında oran bozulması izlenmektedir. Bu etki fonetik ve kelime seviyelerinde gösterilmektedir. Örneğin, ana dilinde konuşan Kumuk ara sıra konuşmasına Rus kelimeleri kullanmaktadır: *зvonit etipman* – *telefondan aradım* (*зvonit* – *rus kelimesi ‘aramak’*), *ну да* (*nu da*) – *evet ya*, *здрасму* – *zdrasti* ‘merhaba’ ve saire. Böylece, halkın yaşam şartlarının değişmesi dilin fonksiyonlarında önemli bir rol taşımaktadır. Topluca yaşamama, eğitimi sadece Rus dilinde görme ve diğer faktörler demografik değişimlere de sebep olabilmektedir. Fonetik ve gramer alanına yabancı elemanların geçmesi de dilin yok olmasını teşvik etmektedir. Kelime seviyesinde oluşan mutasyon süreçlerini izlemek zordur. Birincil lehçe belirtiler olarak adlandırılan özellikler farklı lehçe ve şive arasındaki iletişimi engelleyebilir. Bundan dolayı karışık nüfuslu bölgelerde özellikler ve belirtiler çabuk ortadan

kaldırılmaktadır. Konuşmacı için küçük, ayırt edilmez, gayri mahsus belirtiler ise (eylemlerin gramer farklılığı: (Ötemiş şivesi) gelipman - gelgenmen (edebiyat dili) “geldim”; salipman – salğanman “koydum”; сэвуп - сэбип “dağıtmak, serpmek” gibi iletişime engel olmamaktadır. Bunun için ikincil belirtiler değişmez durumdadırlar.

Aşağıda belirtilen kelimeler asıl Ötemiş şivesine aittir ve son zamanlar çok az kullanılmaktadır.

ЯрипIатIа – yarıpIatIа “yarasa”, пакъ пакъ йарылип - pakI pakI yarılip “çatlamak”, “canı sıkın olmak”(deyim olarak ‘patlasan da, göklere çıksan bile’ anlamına gelmektedir), йивана -yivana “flört уармак”, матагъ болуп – matIah bolup “değerinin farkında olmak”, патапата – pIatapIata “patpat”, тиракътир – tirakItir “traktör”, къавшап къалипман – gavşar galipman “yorulmak”, гъарас ятип – haras yatipman “tembel”, “gölgede uzanmak”, къазгъулакъ - kazğulakI “kuzukulağı”, дахни - dahni “kayıcı çekirdekli reçelle irmik”, къуршулмакъ – gurşulmakI “işini ayarlamak”, тостумал – tostumal «hamuru örten kumaş reçete», сайрал - sayral “uzanmak”, джуджумлар - cucumlar “koğ”, говур- govur “hain”, гэлэчилаър – geleçilâr “dünürçüleri”, клэрклэр - kIerkIler “kalaslar”, цIимих – tsimih “yabancı erik”, чIаьвар- çIavar “balçıktan yapılmış döşeme”, клукIумав - kIukIumav “baykuş”, къIанцI – kIants “sirke”, пIаьцIари – pIatsari “mayasız hamur”, чIаьлпIи – çIalpi “çok zayıf adam”, клапэтмек – kIapetImak “top top koymak”, мIукIур болмакъ - mukIur bolmakI “kanaat getirmek”, цIивилгъаьн – tsivilhân “girişken”, “çok zayıf biri”, зипIири- zipiri “girişken”, ванцIарай - vantsIaray “ağır adam”, къIицI – kIitsi “kağıt veya kumaş parçası”, къаьвцIукъIан – kIavtsukIan “ince bazlama”, пIижгъира, пIижгъирип – rijğira, rijğirip “kabarmak”, хуцIири – hutsiri “düzensiz”, “çараçul”, куртIтавукъ- kIurttavukI “gurk”, “kuluçka”, лаьпIилар – lâpilâr “terlikler”, хампIай- hampay “oyun”, ваьтIара – vâtâra “konuşkan”, аркIа – arkIa “dana”, клуч – kIuç “duvarın ilk çamurlaması”, клIацIари – kIatsari “genç meşe ağacı”, гъаьвцIалдик – havtsIaldik “hantal”, “sakar”, тIаьмагъ (болмакъ) - tIamahI bolmakI “imçenmek”, лаьгъ болуп - lah bolup “ortadan kaybolmak”.

Сүйув сариллар - Suyuv sarillar “Aşk yırları”

1) Ай йаьрикъда чиварала ат мулан	1) Ay yarikIaда çivarala at mulan
Танг къатдирма нэ варди	Tan kIatdirma ne vardı
Сэннэй арув зат мулан.	Senney aruv zat mulan
2) Ат минним аьлашасин	2) At minim âlaşasin
Огуз йэждим къашгъасин	Oguz yekdim kIaşğasin
Алсам сэни алirman,	Alsam seni alirman
Алман сэннэн башгъасин.	Alman senen başğasin.

Sonuç

İki dilde konuşan adam, dil ve şivelerin temas noktasının fonksiyonunu taşımakta ve şive hazinesinin koruma fonksiyonunun yükünün büyük parçasına bağımlı olmaktadır. Toprak, sosyal ve sınıf ayrılıkları dil izolasyonuna yol açabilmektedir. Çoğu lehçeler edebiyat ve komşu dillerinin etkisinde bulunmaktadır. Ötemiş şivesi kendine has olan yaşam tarzı ve

geleneklerinden dolayı bu etkiye fazla uğramamış olsa da genç nesiller tarafından asıl Ötemiş kelimeleri unutulmaktadır.

Devlet dili ve resmi dillerin etkisi altında bulunan azınlık diller, lehçeler, şiveler fonksiyonel yükünü aile ve sınırlı çevrede taşırlar. Modern hayatta insan toplumunun ilişki sınırlarının bozulması ve globalleşme, insanların pratik uygulamada daha uygun olan dillerine (Rus, İngiliz dillerine) başvurmasına mecbur etmektedir. Ötemiş şivesi Ötemiş etnik toplumunun tarihini, dünya görüşünü yansıtan bir semboldür. Genç kuşakların, Ötemiş şivesine has olan ve nesilden nesile aktarılan, asırlarca biriktirilmekte olan söz hazinesinin ihmal edilmesi gelecekte bu şivenin unutulmasına sebep olabileceğini anlaması ve zengin kültür hazinesini koruması gerektir.

KAYNAKÇA

- GADJİYEVA L.A. (2010). *Termini rodstva i svoystva v kumıkskom i turetskom yazıkah, Dissertatsiya na soiskaniye uchonoy stepeni kandidata filologicheskikh nauk. Mahaçkala.*
- GADJİYEVA M.A. (2005). *Labializatsiya glasnih v ötemişskom govore kumıkskogo yazıka, sovremenniye problemi kavkazskogo yazıkoznaniya i türkologii. Vıpusk 6, DGU, Mahaçkala.*
- GADJİYEVA M.A., GADJİAHMEDOV N. E. (2000). *Kategoriya prinadlejnosti v dilektnoy sisteme kumıkskogo yazıka, Sovremenniye problemi v dilektnoy sisteme kavkazskogo yazıkoznaniya i türkologii. Vıpusk 2, DGU.*
- GADJİAHMEDOV N. E. (2004). *Sopostavitelny analiz russkogo i kumıkskogo mentalitetov v polilingvokulturnoy situatsii v Dagestane, Semantika yazıkovık edinits raznih urovney. Mahaçkala.*
- GADJİYEVA S.Ş. (1961). *Kumiki. Moskva.*
- GADJİAHMEDOV T.İ. (1996). *Yangikentskiy govor kumıkskogo yazıka. Avtoreferat dissertatsii kandidata filologicheskikh nauk.*
- HANGİŞİYEV. M. (1989). *Kumuk dialektologiyası. Mahaçkala.*